

УДК: 37 (477) (092)

DOI 10.31494/2412-9208-2018-1-2-20-30

The spiritual concept of M. Korf's heritage: historical and pedagogical aspects

Духовний концепт спадщини М. О. Корфа: історико-педагогічний аспект

Maryna Antoshchak,
candidate of pedagogical sciences,
associate professor

<https://orcid.org/0000-0001-5275-7433>

mberezhna@ukr.net

*Berdiansk State Pedagogical
University*
✉ 4 Schmidta St.,
Berdiansk, Zaporizhzhia region,
71112

Марина Антощак,
кандидат історичних наук,
доцент

*Бердянський державний
педагогічний університет*
✉ вул. Шмідта, 4
м. Бердянськ, Запорізька обл.,
71112

*Original manuscript received April 19, 2018
Revised manuscript accepted September 22, 2018*

ABSTRACT

The question of the religious component in the system of secular education was urgent in the second half of the XIX th century, after the introduction of the provincial and educational reforms in the Russian Empire, when People's Schoolwere created. It was these new educational institutions that needed to solve such issues as the introduction of a new system of teaching and education, taking into account the optimal interaction of secular and religious components during the educational process. A well-known educationalist, methodologist, author of textbooks for students and teachers' manuals, public activist M.O. Korf worked hard in this direction.

In 1870-71s M.O. Korf, the first in Russia, created a program of the Law of God for People's School, which was a precursor of the ministerial and synodal ones, and was published later on the pages of the "Russian Elementary School". The author noted that the methods of this discipline teaching did not differ from a teacher of methods of other educational subjects' teaching. But if every teaching should firstly bring up, for teaching the Law of God, upbringing should be the main task, even more important than for a teacher of the elementary school. It is the Law of God that has to educate a Christian, awaken religious feelings, inspire children to live according to biblical laws, teach them love, humanity, obedience, self-conscience, kindness to others, and demanding oneself on the example of Christ.

Mykola Korf used other methods to influence on the formation of moral and spiritual values of the youth. In his book "Our Friend", M. Korf introduced the earthly life of the Savior to children. While working on the creation of a methodology for teaching the Law of God, he popularized it by working with teachers at Teacher's congresses (Kherson in 1881, Berdyansk in 1883), while conducting pedagogical supervision over the work of provincial schools, publications on the pages of methodological and pedagogical mass media. The attention was paid to the necessity to fill the educational process of the provincial school with the religious content, and to discuss ways to

strengthen the educational function of the Law of God.

The article was devoted to the analysis of M. Korf's works in the direction of the formation of moral and spiritual values of the youth. The author notes that most of pedagogical and methodological innovations of the teacher have not lost their relevance today.

Key words: *Key words: the Law of God, a teacher of the Law of God, People's School, spiritual and moral education, School Board.*

Постановка проблеми. До 60-х років XIX століття в Російській імперії роль духовництва у виховному та освітньому процесах була провідною, особливо на рівні початкової освіти. Саме на духовенство низкою законодавчих актів було покладено обов'язки не тільки вчителів, а й вихователів молодого покоління в душі православної віри та народності. Але з проведенням освітнянської та земської реформ ситуація дещо змінилася. З появою світських навчальних закладів, зокрема, народних училищ, предмети релігійного змісту перестали займати переважну частину навчального часу. Духівництво втратило тотальний контроль над роботою навчальних закладів. Безперечно, предмети релігійного змісту не могли зникнути з переліку навчальних дисциплін. Цього не допустила б держава, Синод. Державна освітня політика характеризувалася тенденцією до здійснення якомога ширшого контролю над вихованням народу. У тих школах, де не викладався Закон Божий, не видавалися свідоцтва про закінчення курсу навчання. Для земських шкіл цей предмет був обов'язковим, його було включено в програму навчання [5, 68]. Відмовитися від релігійного навчання не готові були й самі селяни. Селянство довго зивало до шкіл нового типу через незрозумілі їм нові методи викладання, усунення від викладацької діяльності церковнослужителів.

Згідно з Положенням про початкові народні училища від 1864 року зазначалося, що Закон Божий мав викладати лише парафіяльний священик або спеціальний законовчитель, якого затверджувало єпархіальне керівництво. Ця ж вимога повторювалася статтею 16 Положення про народні училища від 1874 року.

Тож, такі предмети, як Закон Божий, церковний спів залишалися в переліку дисциплін, що викладалися в земських школах. Нагальними стали питання: наявності навчальних програм, розкладу занять, у якому б урахувувалися навчальні дисципліни як релігійного, так і світського змісту, методики викладання Закону Божого, викладацького складу та рівня підготовки вчителів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. В останні десятиріччя дореволюційний досвід Російської православної церкви в галузі народної освіти став предметом наукового дослідження. Але переважна частина робіт торкається діяльності тих навчальних закладів, які підпорядковувалися Святому Синоду, тобто духовних навчальних закладів. Цьому питанню присвячені дослідження Н. Бовсунівської, С. Бричок, В. Денисенко, Г. Єрмак, І. Петренко, Г. Яковенко, О. Федорчук, С. Мешкової, Г. Степаненко, К. Шумського. Щодо питання організації

духовного виховання та ролі православної церкви, в тому числі й світських навчальних закладах у другій половині XVIII- першій половині XIX ст., то слід назвати дослідників В. Ворожбіт-Горбатюк, С. Білецьку, ситуації в Запорізькому краї – І. Лимана та К. Тургенева.

Питання релігійної освіти та виховання в освітніх закладах сучасної України не лише широко дискутується в громадських та наукових колах, а й актуалізує різноманітні площини цієї проблеми: юридичний аспект щодо освітньої діяльності церкви та релігійних організацій, стан українських законодавчих актів, що регулюють релігійну освіту в країні (І. Єрмак, В. Новіков, О. Романова, Ю. Решетников, Л. Ярмол), упровадження релігієзнавчого компонента в систему шкільної освіти та виховання в загальноосвітніх закладах України, викладання предметів духовно-морального спрямування, зокрема “Християнської етики”, “Основ релігійної етики”, “Історії релігій” тощо, припустимі межі впливу релігійного виховання на освітній процес, здійснюваний у світських навчальних закладах, релігієзнавча складова змісту всесвітньої історії, визначення дидактичної та виховної мети релігієзнавчого матеріалу на уроках історії (М. Бендик, М. Боришевський, А. Васьків, Н. Веселага, В. Вихрущ, Л. Владиченко, І. Гнатів, Л. Дмитренко, В. Жуковський, І. Заїнчківська, М. Закович, Ю. Заячук, А. Калашнік, М. Кобрин, М. Люшин, І. Мицишин, О. Мостяєв, О. Огірко, О. Самойленко, О. Сухомлинська, Т. Тхоржевська, Л. Шугаєва, Ю. Щербяк). Такий широкий відгук у соціокультурному просторі України щодо названої проблеми ще раз підкреслює її актуальність.

І все ж тема розвитку духовної освіти у світських навчальних закладах другої половини XIX ст. у вітчизняній науці не стала предметом комплексного дослідження. Тож запропоновані розвідки шляхом висвітлення духовної концепції педагогічної спадщини відомого освітянина М. Корфа покликані усунути цю прогалину в історіографії.

Виділення невирішених проблем. Розвиток морально-етичної культури суспільства, духовно-моральне виховання молодого покоління; проблеми, пов'язані з виховним процесом загалом були і залишаються актуальними протягом століть. Сьогодні, коли відбувається пошук нової стратегії розвитку системи освіти щодо поєднання традицій національної педагогіки, досвіду та інновацій, вважаємо доцільним звернутися до напрацювань з питань морального виховання молоді в народних училищах XIX століття. Адже розгорнутий аналіз, вивчення, творче переосмислення та впровадження методичних та педагогічних доробок педагогів-новаторів, серед яких чільне місце належить М. Корфу, матиме позитивний вплив щодо якісного оновлення методологічної та теоретичної бази виховного процесу, формування морально-духовних цінностей молоді.

Метою дослідження є виокремлення і характеристика духовного концепту спадщини М. Корфа в історії педагогіки.

Виклад основного матеріалу. М. Корф був фактично реформатором тодішньої школи для народу. Саме йому належить як

сама ідея створення дешевої та короткострокової народної школи, так і практична її реалізація [17, 35; 23, 35, 51]. Народна земська школа, за М. Корфом, – це розвивально-морально-релігійна, соціально значуща інституція, що повинна сприяти розумінню, засвоєнню, поширенню системи знань про навколишній світ, формуванню узагальнених практичних умінь та навичок, якими мають володіти свідомі громадяни та гарні господарі.

Програма таких шкіл була ширшою, аніж передбачалося міністерськими вказівками [11, 38, 40]. До кінця XIX століття закони Російської імперії визнавали зміст освіти в початкових училищах лише в загальних рисах. Обсяг знань учнів для всіх сільських шкіл регламентувався, по суті, лише одним документом – “Правилами і програмами іспитів для бажаючих скористатися пільгою з відбуття воїнської повинності”, затвердженими в 1874 році. У Положеннях про початкові народні училища 1864 та 1874 років зазначалися такі предмети навчального курсу початкових шкіл, як Катехізис і Священна історія, читання по книгах цивільного та церковного друку і читання рукописів, чотири перші арифметичні дії, краснопис.

М. Корф виступав за поглиблення змісту навчання в земських школах [24, 92-93]. Він вважав необхідним дати випускникам народних шкіл загальну освіту. Наголошуючи, що народна школа повинна виконати завдання всестороннього розвитку особистості дитини, Микола Олександрович указував: “Головну задачу школи складає всесторонній розвиток людини, пробудження до діяльності всіх сил, притаманних людині... Кожна людина, народжена на світ, має право на всесторонній фізичний і психічний розвиток ...” [12, 276, 293]. З цього ж приводу на сторінках “Русской начальной школы” він писав: “... народна школа не готує ремісників чи землеробів, а виховує людей, а тому й повинна давати не спеціальну, а загальну початкову освіту, необхідну кожній людині, яке б майбутнє її не очікувало” [11, 62; 18, 17]. Крім російського та слов'янського читання, письма, елементарних відомостей з арифметики, Закону Божого, креслення, такі школи давали учням знання з вітчизняної історії, географії, природознавства (але для пояснення складних законів світових явищ Корф радив використовувати найпростіші побутові явища повсякденного життя сільського жителя [7, 341]), російської граматики. У багатьох школах програма була доповнена уроками гімнастики, ручної праці, співів [13, арк.68; 14, арк. 39; 15, арк. 7]. Олександрівською Училищною радою було розроблено навчальну програму та вимоги щодо кожного навчального предмета. Зокрема, із Закону Божого на кінець навчального року учні 1 класу повинні знати основні молитви, пояснювати їх зміст. Другокласники мусили, крім цього, знати ще декілька статей Старого та Нового завітів. Учні 3 класу мали знати та пояснювати Христові заповіді, історію Старого та Нового завітів [15, арк. 7]. Починати навчати молитвам Училищна рада в додатках до “Інструкції від 29 травня 1867 року” радила лише через три місяці після початку занять. До цього часу неграмотні новачки мали вже навчитися читати [3, 8].

На жаль, не в усіх сільських школах священики на достатньому рівні викладали цей предмет. Законовчителі, не вивчаючи в духовних семінаріях основ педагогічних наук, не мали чітких уявлень про специфіку роботи з дітьми і методичку викладання Закону Божого. Тож під час роботи в школах більше уваги приділялось заучуванню молитов, заповідей без їх розуміння учнями. Переважна частина законовчителів не вміли цікаво розповісти, незрозуміло пояснювали терміни, що призводило до перекручування учнями незрозумілих їм слів Святого письма. Про це на денному засіданні земських зборів 2 жовтня 1870 року за ініціативою гласного селянина Щербака обговорювалося питання посилення контролю за викладанням священиками названого предмета. Барон Корф як член Училищної ради для вирішення цієї проблеми радив земству звернутися з клопотанням до місцевого єпархіального керівництва. Пропозиція барона була прийнята, збори постановили доручити управі клопотати до його преосвященства єпископа Алексія зобов'язати священиків викладати Закон Божий у народних школах [19, арк. 50].

Згідно з Положенням про початкові народні училища, статті 17 та 24, духовництво отримало право наглядати за релігійно-моральним вихованням у початкових народних училищах та недільних школах. Щодо таких перевірок Микола Олександрович зазначав, що такий нагляд був необхідним, але проводити його треба з великою обачністю, яка гарантувала б спокій учителеві та школі [6]. З 1867 року Олександрівська Училищна рада отримала дозвіл Катеринославської духовної консисторії проводити педагогічний контроль над вивченням Закону Божого, чим і скористалася [3, 10]. У 1870 році барон Корф під час роботи чергових земських зборів, обговорюючи Звіт Училищної ради за 1869-1870 рр., прохав дозволити члену ради священику Симону Іванову видавати добові в сумі 2 крб. та прогонні із сум, асигнованих управою для поїздок членів управи в справах земства. Симон Іванов займався перевіркою викладання Закону Божого в школах повіту, друком звітів про її результати. Питання було вирішено позитивно [20, арк. 15, 97].

У 1870-71 р.р. М.О. Корф сформулював програму для сільської школи з цього предмета й опублікував її пізніше на сторінках "Русской начальной школы". Автор зазначив, що за методами навчання Закон Божий нічим не відрізняється від інших навчальних дисциплін. Але якщо будь-яке навчання повинне насамперед виховувати, то для законовчителя виховання має бути головним завданням, ще важливішим, аніж для вчителя початкових класів. Саме Закон Божий повинен виховувати християнина, пробуджувати релігійні почуття, надихати дітей жити з біблійними законами, навчати їх на прикладі Христа любові, людяності, покірності, самопосягати, доброти до інших та вимогливості до себе [11, 63]. Барон Корф з цього приводу писав: "Школа, яка не виховує, не прищеплює дитині релігійного почуття, і, разом із тим, правил моралі, – ... не школа. Це вертеп майбутніх розбійників" [8, 12; 18, 17]. Бездумне читання й заучування напам'ять тексту Євангелія ніяких позитивних

результатів не мало, тому барон Корф закликав законовчителів при викладанні звертатися до мислення, пам'яті та почуттів дитини, відмовитися від методу схоластики. Він наголошував, що священик, який хоче викладати в школі, повинен бути педагогом. Для законовчителів барон Корф рекомендував використовувати молитовник, складений священиком Соколовим. Хоча твір не було внесено до каталогу Міністерства народної освіти, його зміст та низька вартість (15 коп. сріблом) робили можливим використання як посібника із самоосвіти.

Через 11 років після публікацій М.О. Корфа, на початку 1881 року, Святий Синод опублікував в єпархіальних відомостях програму з вивчення Закону Божого. Те, що в пояснювальній записці було подано педагогічні принципи викладання цього предмета й запропоновано використовувати наочність та коментоване читання, Микола Олександрович назвав позитивною ознакою оздоровлення нації, бажанням самого духівництва замінити схоластику педагогікою [10, 14-22]. Запропонована Синодом програма не відповідала кількістю годин програмі народної школи, тому М. Корф спробував скоротити її й віддати перевагу вивченню Старого завіту, норм християнської моралі, а інші теми рекомендував вивчати в недільних повторювальних школах.

Тож, М. Корф першим у Росії склав програму Закону Божого для народних шкіл, яка була передвісником міністерської та синодальної, і при цьому не суперечила останнім. У своїй книзі "Наш друг" М. Корф знайомив дітей із земним життям Спасителя (до речі, це єдина на той час книга, що пов'язувала євангелійські розповіді із святковими днями навчальної зими).

Олександрівська Училищна рада (створена за ініціативи М. Корфа) з початку існування приділяла увагу організації педагогічного контролю. Не отримавши підтримки від державних структур, докладала зусиль, аби власними силами організувати перевірки. Слід зазначити, що більшість навчальних закладів керувалася вказівками ради. Так, на весняну перевірку шкіл 1871-1872 н.р. у ряді навчальних закладів законовчителі віддавали перевагу усній формі, тобто використанню не книжної, не зрозумілої для дітей мови, а доступної, адаптованої до дитячого віку [19, арк. 107]. Відповідальність за вивчення текстів молитов було покладено не на законовчителів (як це було у 1866-1868 р.р.), а на вчителів народних училищ [2, арк. 107].

Використовував Микола Корф й інші засоби, аби впливати на процес формування морально-духовних цінностей молоді. Так, 1869-1870 н.р. Олександрівська Училищна рада, за клопотанням М. Корфа, безкоштовно отримала 3500 екземплярів Євангелія на російській мові від "Общества распространения святого писания в России", які роздані учням двох повітів Катеринославської губернії. Це було дуже важливим для процесу навчання, адже в школах на той час використовувалися Псалтирі на слов'янській мові, яка малозрозуміла для школярів.

Учительський з'їзд, що працював у Херсоні в 1881 році під керівництвом того ж М. Корфа, одноголосно постановив рекомендувати

вчителям кожен робочий день починати читанням Євангелія. Серед питань, винесених на порядок денний, було обговорено шляхи посилення виховної функції Закону Божого [4, 89; 9, 86; 10, 16, 87; 16, 187; 18, 473; 21, 54-56].

Виступаючи на вчительському з'їзді 10 червня 1883 року у м. Бердянську, М. Корф знову звернув увагу на необхідність наповнення релігійним змістом навчально-виховного процесу земської школи. Він звернув увагу присутніх на виховний потенціал предмета "Закон Божий". На думку М. Корфа, розуміння дітьми премудрості Божих законів допоможе вирішити головне завдання морального виховання – побороти зло в людині й спрямувати її на добро. Висловлено було на з'їзді й судження щодо ефективних прийомів та методів викладання предметів релігійного змісту – Закону Божого, церковнослов'янської мови та морально-релігійного виховання учнів [22, 435].

У листі до Московської думи в 1882 році М. Корф розвивав власні погляди на завдання народної освіти: "Я не перестану, поки живий, вірувати в єдиний для мене політичний ідеал Росії нашого часу – єднання всіх сил ... на користь розповсюдження на Русі релігійно-моральної розвивальної школи". Листа було зачитано на засіданні думи [1, 284-285].

Таким чином, М. Корф морально-етичному, релігійному вихованню приділяв досить уваги, вважаючи це одним із головних завдань народної школи.

Висновки. Хоча Україна є секулярною державою, буде доцільним звернутися з наукових позицій до досвіду викладання предметів релігійного змісту в пореформений період. Використання досягнень вітчизняної педагогіки досліджуваного періоду в умовах розбудови сучасної української шкільної освіти є особливо корисним щодо оптимальної взаємодії світської та релігійної компоненти освіти та виховання, припустимих меж впливу релігійного виховання на освітній процес. Безперечно, вивчення надбань М.О. Корфа, осмислення історично-складеного змісту духовно-морального виховання дітей з подальшим творчим його використанням, дасть можливість мати позитивні результати діяльності навчальних закладів.

Література

1. Веселовский Б.Б. История земства за сорок лет. – Т IV. / Борис Борисович Веселовский. – СПб., 1911. – 696 с.
2. Доклады Александровскому училищному совету членов его Ф.Ф. Малеева, Д.Т. Гнедина, Е.И. Шабельского, барона Н.А. Корфа и фон-Шварца о произведенной каждым из них ревизии училищ за 1871–1872 учебный год. – Екатеринбург. – 1872. – ДАЗО, ф.56, оп.1, стр.7. – 125 арк.
3. Дополнение к "Инструкции" Александровского уездного училищного совета преподавателям, от 10 сентября 1867 года // Народная школа. – 1869. – №5. – С. 8 – 12.
4. Драч О. О. Розвиток початкової освіти в Україні (1861 – 1917 рр.): дис. ... к. істор. наук / Оксана Олександрівна Драч. – Харків, 2001. – 280 с.
5. Корф Н. Как наше земство зарождалось и подрастало / Николай Александрович Корф // Русская мысль. – 1881. – №3. – С. 58 – 97.

6. Корф Н.А. К вопросу об отношении духовенства к школе / Н.А. Корф // СПб. Ведомости, 1871. – 11 июля, № 188.
7. Корф Н. Наше школьное дело. Сборник статей по училищеведению / Николай Александрович Корф. – Москва, 1873. – 430 с.
8. Корф Н. Наши педагогические вопросы. Т. I, II. Вып. 1. / Николай Александрович Корф. – М., 1882 – 1886. – 410 с.
9. Корф Н.А. Педагогический съезд сельских учителей Александровского уезда // Журнал Министерства народного просвещения. – 1870. – № 12. – Т. 151 – Отд. 4. – С. 201 – 209.
10. Корф Н. Программа по Закону Божию, утверждённая Святейшим Синодом для сельских начальных училищ / Николай Александрович Корф // Народная школа. – 1881. – № 11. – С. 14 – 22.
11. Корф Н.А. Русская начальная школа. Руководство для земских гласных и учителей сельских школ. Издание 3 / Николай Александрович Корф. – СПб., 1871. – 363 с.
12. Корф Н.А. Теория Дарвина и вопросы педагогики / Николай Александрович Корф // Вестник Европы. – 1873. – № 1. – С. 275 – 311.
13. Отчёт Александровской уездной земской управы очередному уездному земскому собранию сессии 1881 года за 1880 год. – Екатеринбург. – 1881. – ДАЗО, ф.56, оп.1, спр.21. – 188 арк.
14. Отчёт Александровской уездной земской управы очередному уездному земскому собранию сессии 1882 года за 1881 год. – Екатеринбург. – 1882. – ДАЗО, ф.56, оп.1, спр.26. – 193 арк.
15. Отчёт Александровского уездного Училищного совета, членов его и попечителей школ о состоянии народного образования в Александровском уезде за 1885 – 1886 год. С приложениями. – Александровск. – 1887. – ДАЗО, ф. 56, оп.1, спр.48. – 152 арк.
16. Песковский М.Л. Барон Николай Александрович Корф в письмах к нему разных лиц: общая характеристика барона Корфа и пять отдельных очерков о его деятельности / Матвей Леонтьевич Песковский. – СПб., 1895. – 243 с.
17. Пискун Г. Педагогическая деятельность барона Н.А. Корфа / Г. Пискун. – Н. – Новгород, 1914. – 24 с.
18. Постановление чрезвычайного Александровского уездного земского собрания об избрании почётных мировых судей по Александровскому судебномировому округу. 26 ноября 1882 г. – Екатеринбург. – 1883. – ДАЗО, ф.56, оп.1, спр.29. – 8 арк.
19. Протоколы Александровского уездного земского собрания очередной сессии, с 26 сентября по 3 октября 1870 г., с приложениями. – Екатеринбург. – 1871. – ДАЗО, ф. 56, оп. 1, спр.6. – 181 арк.
20. Разные известия. Съезд народных учителей в Херсоне // Народная школа. – 1881. – № 9. – С. 54 – 56.
21. Сборник постановлений Бердянского Уездного Земского Собрания с 1866 г. по 1908 г., Т. II. – Москва, 1910. – 980 с.
22. Семёнов Д. В гостях у барона Корфа. Его педагогические взгляды и общественная деятельность. (По личным воспоминаниям) / Дмитрий Дмитриевич Семёнов // Русская школа. – 1896. – № 11. – С. 30 – 46.
23. Шумілова І.Ф. Розвиток земських шкіл Приазов'я другої половини ХІХ – початку ХХ століття. / Ірина Федорівна Шумілова // Дис...к.п.н. – Бердянськ, 2004. – 288 с.

References

1. Veselovskiy B.V. (1911). Istoriya zemstva za sorok let [History of the

zemstvo for forty years]. Vols. IV. SPb. [in Russian].

2. Derzhavniy arhiv Zaporizkoyi oblasti [State Archives of Zaporizhzhya Oblast] (1872). Doklady Aleksandrovskomu uchilishnomu sovetu chlenov ego F.F. Maleeva, D.T. Gnedina, E.I. Shabelskogo, barona N.A. Korfa i fon-Shvartsa o proizvedYonnoy kazhdyim iz nih revizii uchilisch za 1871–1872 uchebnyiy god.- Ekaterinoslav [Reports to the Alexandrovsky school board of members of his F.F. Maleeva, D.T. Gnedina, E.I. Shabelsky, Baron N.A. Korf and von Schwartz about the revision of the schools produced by each of them for the academic year 1871-1872.]. – f. 56, op. 1, spr. 7. – Ekaterinoslav [in Russian].

3. Dopolnenie k "Instruktsii" Aleksandrovskogo uездnogo uchilishnogo soвета преподаvatel'ям, ot 10 sentyabrya 1867 goda [Supplement to the "Instructions" of the Aleksandrovsky Uyezd School Council to teachers, dated September 10, 1867] (1869). Narodnaya shkola – The People's School, 5, 8-12 [in Russian].

4. Drach O.O. (2001). Rozvitok pochatkovoyi osviti v Ukrayini (1861 – 1917 rr.) [Development of elementary education in Ukraine (1861 – 1917 years)]. Candidate's thesis. Harkiv [in Ukrainian].

5. Korf N. (1881). Kak nashe zemstvo zarozhdalos i podrastalo [As our Zemstvo arose and grew up]. Russkaya mysl – The Russian Mistle, 3, 58-97 [in Russian].

6. Korf N.A. (1871). K voprosu ob otnoshenii duhovenstva k shkole [To the question of the attitude of the clergy to the school]. SPb. Vedomosti – St. Petersburg. Vedomosti, 188 [in Russian].

7. Korf N. (1873). Nashe shkolnoe delo. Sbornik statey po uchilischevedeniyu [Our school business. Collection of articles on school education]. Moskva [in Russian].

8. Korf N. (1882-1886). Nashi pedagogicheskie voprosy [Our pedagogical questions]. T. I, II. Vyip. 1. – Moskva [in Russian].

9. Korf N.A. (1870). Pedagogicheskiy s'ezd selskih uchiteley Aleksandrovskogo uiezda [Pedagogical congress of rural teachers of Aleksandrovsky district]. Zhurnal Ministerstva narodnogo prosvescheniya – Journal of the Ministry of Education, 12, T. 151, Otd. 4, 201-209 [in Russian].

10. Korf N. (1881). Programma po Zakonu Bozhuyu, utverzhdYonnaya Svyateyshim Sinodom dlya selskih nachalnih uchilisch [Program for the Law of God, approved by the Holy Synod for rural primary schools]. Narodnaya shkola – The People's School, 11, 14-22 [in Russian].

11. Korf N.A. (1871). Russkaya nachalnaya shkola. Rukovodstvo dlya zemskih glasnyih i uchiteley selskih shkol [Russian elementary school. Manual for Zemstvo Vowels and Teachers of Rural Schools]. Izdanie 3. SPb. [in Russian].

12. Korf N.A. (1873). Teoriya Darvina i voprosy pedagogiki [Theory of Darwin and questions of pedagogy]. Vestnik Evropyi – Herald of Europe, 1, 275-311 [in Russian].

13. Derzhavniy arhiv Zaporizkoyi oblasti [State Archives of Zaporizhzhya Oblast] (1881). Otchyot Aleksandrovskoy uездnoy zemskoy upravly ocherednomu uездnomu zemskomu sobraniyu sessii 1881 goda za 1880 god [The report of the Aleksandrovsky uезд zemstvo council to the next district zemstvo assembly of the sesia of 1881 for the year 1880]. – f. 56, op. 1, spr. 21. – Ekaterinoslav [in Russian].

14. Derzhavniy arhiv Zaporizkoyi oblasti [State Archives of Zaporizhzhya Oblast] (1882). Otchyot Aleksandrovskoy uездnoy zemskoy upravly ocherednomu uездnomu zemskomu sobraniyu sessii 1882 goda za 1881 god [The report of the Aleksandrovsky uезд zemstvo council to the next district zemstvo assembly of the sesia of 1882 for the year 1881]. – f. 56, op. 1, spr. 26. – Ekaterinoslav [in Russian].

15. Derzhavniy arhiv Zaporizkoyi oblasti [State Archives of Zaporizhzhya Oblast] (1887). Otchyot Aleksandrovskogo uездnogo Uchilishnogo soвета, chlenov ego i popechiteley shkol o sostoyanii narodnogo obrazovaniya v Aleksandrovskom

uezde za 1885 – 1886 god. S prilozheniyami [Report of the Aleksandrovsky Uyezd School Council, its members and trustees of schools on the state of public education in the Alexander district for 1885 – 1886. With applications.]. – f. 56, op. 1, spr. 48. – Aleksandrovsk [in Russian].

16. Peskovskiy M.L. (1895). Baron Nikolay Aleksandrovich Korf v pismah k nemu raznykh lits: obschaya harakteristika barona Korfa i pyat otdelnykh ocherkov o ego deyatelnosti [Baron Nikolai Alexandrovich Korf in letters to him of different persons: general characteristics of Baron Korf and five separate essays on his activities] SPb. [in Russian].

17. Piskun G. (1914). Pedagogicheskaya deyatelnost barona N.A. Korfa [Pedagogical activity of Baron NA Korf] N.-Novgorod [in Russian].

18. Derzhavniy arhiv Zaporizkoyi oblasti [State Archives of Zaporizhzhya Oblast] (1883). Postanovlenie chrezvychaynogo Aleksandrovskogo uездnogo zemskogo sobraniya ob izbranii pochYotnykh mirovykh sudey po Aleksandrovskomu sudebno-mirovomu okruгу. 26 noyabrya 1882 g. [The decision of the emergency Aleksandrovsky district zemstvo assembly on the election of honorary justices of the peace in the Alexandrovsky judicial-world district. November 26, 1882]. – f. 56, op. 1, spr. 29. – Ekaterinoslav [in Russian].

19. Derzhavniy arhiv Zaporizkoyi oblasti [State Archives of Zaporizhzhya Oblast] (1871). Protokolyi Aleksandrovskogo uездnogo zemskogo sobraniya ocherednoy sesii, s 26 sentyabrya po 3 oktyabrya 1870 g. S prilozheniyami [Protocols of the Alexandrovsky district zemstvo meeting of the next session, from September 26 to October 3, 1870. With annexes]. – f. 56, op. 1, spr. 6. – Ekaterinoslav [in Russian].

20. Raznyie izvestiya. S'ezd narodnykh uchiteley v Hersonе [Different news. Congress of the National Teachers in Kherson] (1881). Narodnaya shkola – The People's School, 9, 54-56 [in Russian].

21. Sbornik postanovleniy Berdyanskogo Uездnogo Zemskogo Sobraniya s 1866 g. po 1908 g. [Collection of resolutions of the Berdyansk Uyezd Zemsky Assembly from 1866 to 1908] (1910). (Vols. II). Moskva [in Russian].

22. Semyonov D. (1896). V gostyah u barona Korfa. Ego pedagogicheskie vzglyady i obschestvennaya deyatelnost. (Po lichnyim vospominaniyam) [Visiting Baron Korf. His pedagogical views and social activities. (According to personal memories)]. Russkaya shkola – Russian school, 11, 30-46 [in Russian].

23. Shumilova I.F. (2004). Rozvitok zemskikh shkil Priazov'ya drugoyi polovini XIX – pochatku XX stolit'ya [Development of Zemsky schools of the Azov region of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries] Candidate's thesis. Berdyansk [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Питання релігійного компонента в системі світської освіти нагальним постало в другій половині XIX ст., після впровадження в Російській імперії земської та освітньої реформ, коли стали створюватися народні училища. Саме ці навчальні заклади нового типу потребували вирішення таких питань, як впровадження нової системи навчання й виховання з урахуванням оптимальної взаємодії світської та релігійної складових під час здійснення освітньо-виховного процесу. У цьому напрямку наполегливо працював відомий педагог, методист, автор підручників для учнів та посібників для вчителів, громадський діяч М. Корф.

У 1870-71 р.р. М. Корф першим у Росії склав програму Закону Божого для народних шкіл, яка була передвісником міністерської та синодальної, й опублікував її пізніше на сторінках "Русской начальной школы". Автор зазначає, що за методами навчання ця дисципліна нічим не відрізняється від інших

навчальних предметів. Але якщо навчання повинне насамперед виховувати, то для законовчителя це має бути головним завданням, ще важливішим, аніж для вчителя початкових класів. Саме Закон Божий повинен виховувати християнина, пробуджувати релігійні почуття, надихати дітей жити за біблійними законами, навчати їх на прикладі Христа любові, людяності, покірності, самопосягати, доброти до інших та вимогливості до себе.

Використовував Микола Корф й інші засоби, аби впливати на процес формування морально-духовних цінностей молоді. У своїй книзі "Наш друг" педагог знайомив дітей із земним життям Спасителя. Працюючи над створенням методики викладання Закону Божого, популяризував її шляхом роботи з вчителями на вчительських з'їздах (Херсонського у 1881 році, Бердянського у 1883 році), під час проведення педагогічного контролю над роботою земських шкіл, публікацій на сторінках методично-педагогічної преси. Зверталася увага на необхідність наповнення релігійним змістом навчально-виховного процесу земської школи, обговорювалися шляхи посилення виховної функції Закону Божого.

Саме аналізу наробок М. Корфа в напрямку формування морально-духовних цінностей молоді присвячено статтю. Автор зазначає, що більшість педагогічних і методичних інновацій педагога не втратили своєї актуальності сьогодні.

Ключові слова: Закон Божий, законовчитель, народні училища, духовно-моральне виховання, Училищна рада.